

Institut pro kriminologii
a sociální prevenci

Jednou nohou venku, jednou nohou uvnitř: liminální fáze desistence a reakce trestní justice

Jan Tomášek

Workshop IKSP „(Re)integrace osob propuštěných z výkonu trestu odnětí
svobody: na cestě mezi dvěma světy“

13. listopadu 2024, Praha - Květnice

Struktura příspěvku

- Představení **ukončeného výzkumného projektu** „*Faktory recidivy a proces ukončování kriminální kariéry v kontextu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody*“
- **Teoretické okénko** – proces desistence a jeho klíčové charakteristiky
- Liminální fáze desistence (poznatky z výzkumu)
- **Recidiva** jako středobod zájmu trestní politiky vs. **teorie oddenkové hlízy** (aneb nešťastně zvolený název našeho workshopu...)

Projekt TAČR (TL03000019)

- **Unikátní výzkumný projekt** v rámci ČR – metodologicky srovnatelný s nejvýznamnějšími výzkumy v oblasti desistence (2020-2023)
- Kombinace **kvantitativních a kvalitativních** metod
- **Longitudinální a prospektivní pojetí** – organizačně náročné, ale z hlediska tématu ideální
- Relativně velký vzorek pachatelů (563 / 50)
- Multidisciplinární a **multi-institucionální spolupráce**
- Propojení s praxí - **aplikačním garantem MSp** (cíleně pro potřeby PMS a VS ČR) – výsledky úspěšně promítnuty do metodik
- Široký pohled na ukončování kriminální kariéry – nejen efekt určitého trestu či opatření, ale zohlednění všech známých faktorů desistence
- Dnešní příspěvek – rozhovory s pachateli (5x během 1,5 roku, 233 celkem)

Desistence jako norma

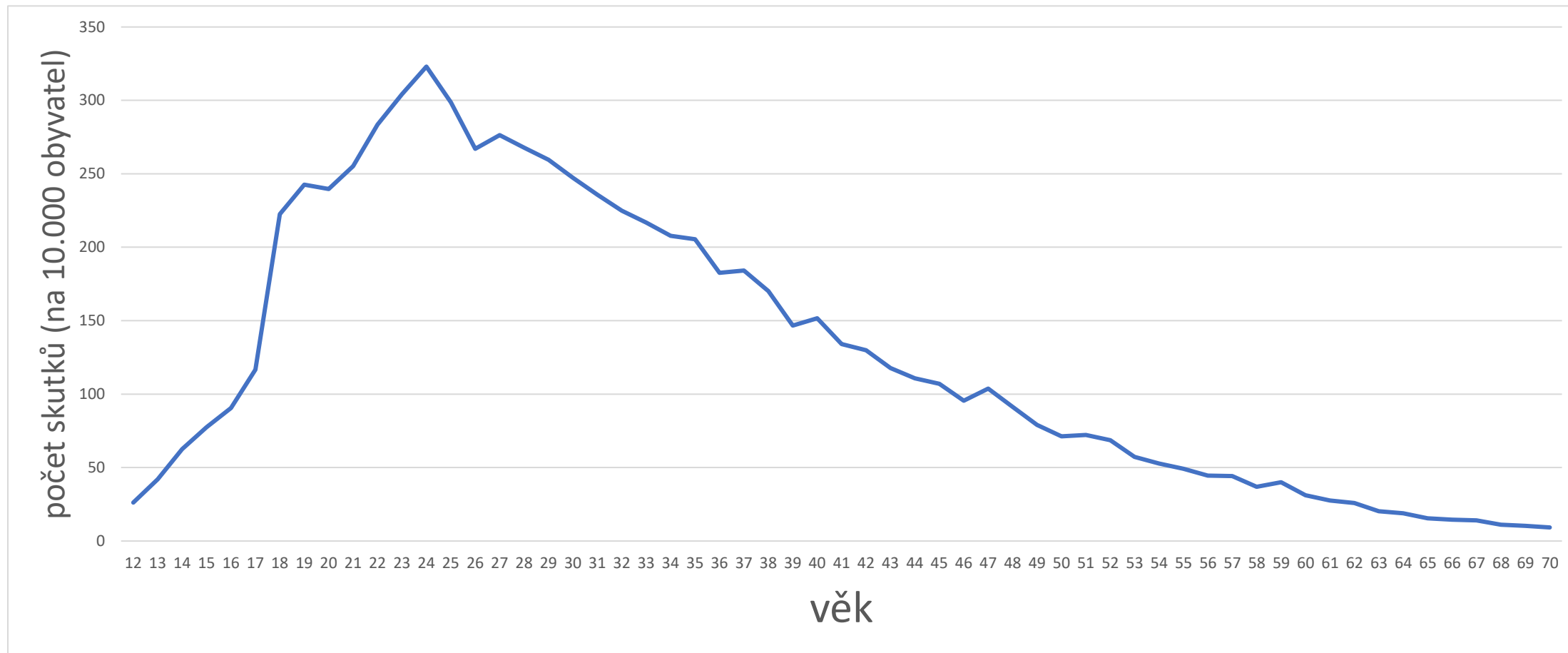

- Výzkumy desistence mají řadu zjištění, která by měla inspirovat stávající praxi
- Dvě z nich můžeme považovat za zcela zásadní...

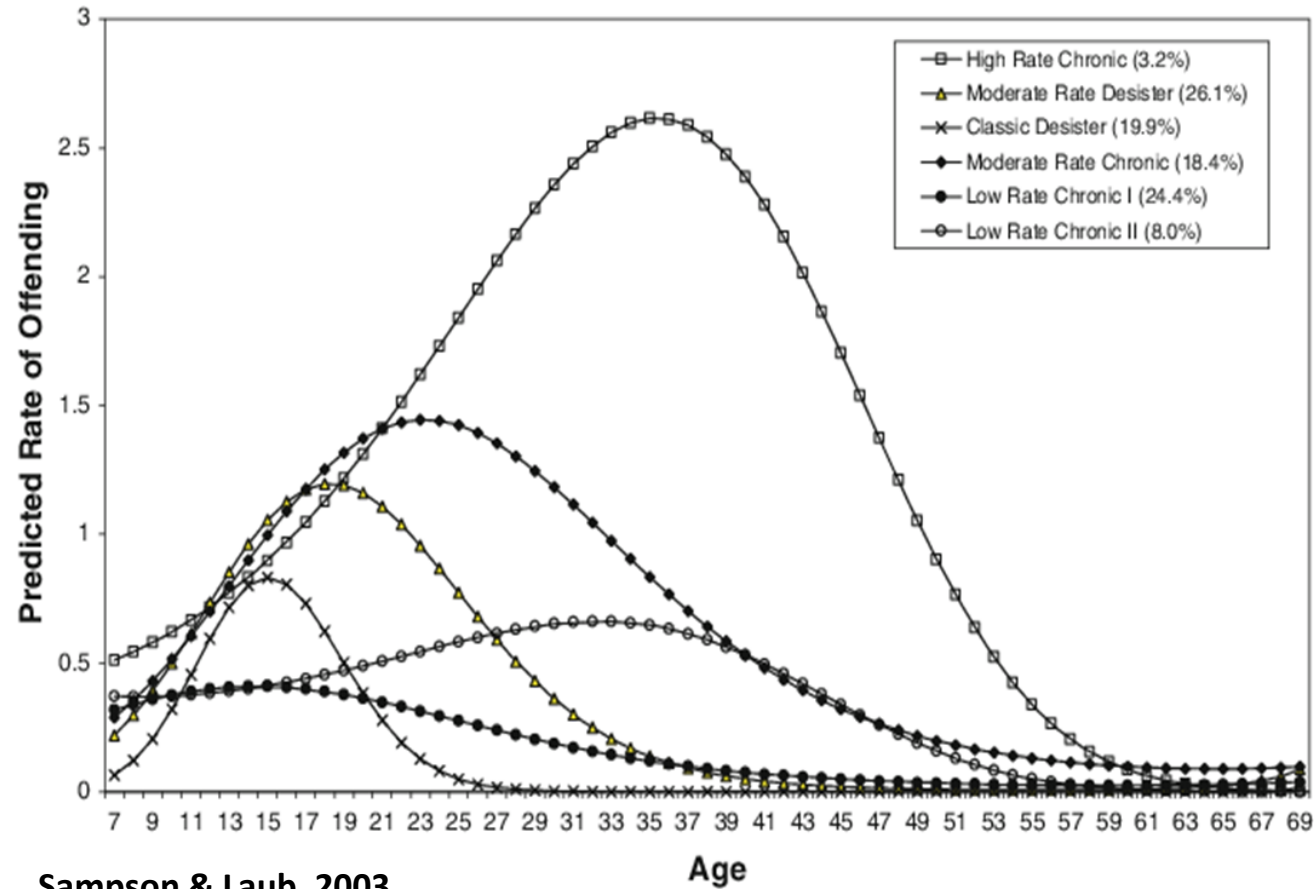
1. **Bud'me optimisty (!!!)**

- Naprostá většina pachatelů v průběhu svého života desistuje – celoživotní kriminální kariéra je jevem zcela výjimečným...
- Většině (recidivistů) se podaří desistovat do věku **cca 30 let**
- Důkazem je **věková křivka kriminality** i všechny existující modely **kriminálních trajektorií**

Věková křivka kriminality (ČR, 2019)

Kriminální trajektorie

Sampson & Laub, 2003

Desistence jako proces

- **(2.)** K ukončení kriminální kariéry nedochází „přes noc“
- Nejde o **skokovou událost** či **náhlý zlom** z bodu A („zločinec“) do bodu B („slušný občan“)
- Změna většinou trvá o to déle, oč delší byla předchozí kriminální kariéra
- Výzva pro výzkum, ale i praxi: **jak desistera poznáme?**
- Ani nejaktivnější zločinci nepáchají trestnou činnost 24/7
- Dočasná přestávka v TČ, nebo její skutečné a trvalé ukončení?

Desistence pohledem statistiků

- **Výzkumy kriminální kariéry** – sledování počtu TČ v průběhu života
- Střídání intenzity i pauzy jsou běžné (návraty i po mnoha letech)
- Absolutní jistotu dává až smrt daného jedince...
- Určité prvky ale konec kriminální kariéry relativně **spolehlivě signalizují**:
 1. Snižující se závažnost skutků
 2. Nižší frekvence
 3. Větší intervaly mezi jednotlivými činy
- Riziko TČ zůstává vždy (i u každého z nás) – desisterem je ze statistického hlediska ten, u něhož **míru rizika neodlišíme od běžné populace**
- Rychle klesá – po 10 letech u recidivistů, po 5 při TČ v dospívání

Praktičtější pohled: fáze desistence

- Jedním z nejvyužívanějších postupů se stal koncept primární a sekundární desistence (Maruna & Farrall, 2004)
- **Primární** – v podstatě jakékoli významnější období bez páchaní trestné činnosti („aktuálně nepáchá“ – nemáme o TČ informace)
- **Sekundární** – již patrné změny na úrovni osobní identity či sebepojetí
- Distancování se od minulosti, neslučitelnost TČ s nově utvářeným „Já“ a s novými sociálními rolemi (rodina, zaměstnání...), zásadní změna životního narativu

Primární desistence

*„Už páchat nikdy nechci... I když mě to **jakoby hodně často chybělo**. Třeba, rád jsem třeba dělal auta, jako že jsem **chodil kolem po městě, v noci, celou noc po městě a zkoušel jsem otevřený auta**. Jsem jich našel třeba pár otevřených, že jo. A právě **ten stav jakoby na těch drogách**, a prostě to... To mě, tak to mě hodně chybělo... I teď kolikrát si vzpomenu prostě na ten život na té ulici... “ (RES18)*

Sekundární desistence

„Postupně *víc se vžívám do toho života* jakoby, do toho správného života. Jako ještě víc než kdy předtím jako *odsuzuju to, co jsem dělala*, protože si to prostě vůbec neumím představit jako. *Vůbec si neumím představit*, že bych prostě někde něco ukradla... To jsem si uvědomovala i předtím, ale spíš jde asi o ten *vnitřní pocit, že je všechno tak, jak má být*, že takhle je to správný.“ (RES4)

„Nechtěl bych, *aby se děti jakoby dívaly na mě takhle*. Jako nebo aby musely koukat, že *táta je zavřenej po kriminálech*. Chci bejt dobrej táta pro svoje děti a chci jim dát to nejlepší, co budu moct. Ráno se podívám na ně, dám jim pusu na tvář a jdu spokojeně do práce. Víím, že *nemůžu vlastně nic udělat, nebo bych vlastně skončil zpátky tam, odkad' jsem přišel*. A už jenom skrz děti to nechci.“ (RES 19)

Terciární desistence

- Desistence se neodehrává v sociálním vakuu, nýbrž **v přímé interakci s ostatními lidmi**
- Terciární desistence (McNeill, 2016) – uznání či akceptace změny sociálním okolím
- Nestačí „jen“ nepáchat (PrimD) nebo změnit pohled na sebe sama (SekD), ale také být přijat druhými lidmi (TerD)
- Pachatelé vždy „**desistují v něco**“ (McNeill, 2012) – nahrazení problematického chování zdravějšími variantami (zejména ve formě nových a prosociálních rolí)
- Pozitivní reakce na tyto změny přitom nejsou jen kýžený výsledek, ale též prostředek či mechanismus desistence samotné (**zrcadlení**)

Když si druzí všimnou...

„Čím jakoby dýl jsem venku, žiju v pohodě, řádně platím závazky tak, jak je domluveno, tak vlastně i přicházejí **takový miniaturní pochvaly**... Pro mě, já na pochvaly prostě slyším... Já vím, že to dělám dobře, ale ještě, ještě je to taková ta třesnička na dortu, že mě někdo pochválí. Je to jedno slovo, nebo jedna věta, ale strašně to potěší. Od kohokoliv. Ty lidi, který vás znaj jakoby z doby před, tak si řeknou **hele, ty seš úplně jinej tedka**.“
(RES44)

„To jsou takový prostě maličkosti. Prostě **mám klíče od hospody**. Já je mám, já, přitom jsou lidi, kteří by toho zneužili, že jo. Přišli by večer, vybrali veškerej chlást, prodali ho, rozumíte, jo. Ale já ne, já prostě ne. A **ta důvěra, ta mě hřeje**, jo prostě. Že mám tu důvěru... To jsou takový blbosti, který třeba normální člověk nevnímá. Ale já to vnímám, ten projev důvěry, jako prostě, **ten mě nakopává**...“ (RES14)

Když si i systém všimne...

„Jsem na sebe pyšná. Víte co, když vám to potom třeba i na psychiatrii, jako paní psychiatricka řekne, že **prostě jsem dobrá**, že nepiju, že prostě dodržuju, jo, víte co, jako všechno tadyto. Že to k něčemu jako je, určitě, že nepiju.“ (RES 43)

„Jsem rád, že někde jakoby ty moje snahy, ta aktivita, nebo to **prokázání té nápravy**, tak že je samozřejmě **někde monitorovaná a evidovaná**.“ (RES 42)

„Jsem rád za tuhleto příležitost... Vnímám to, že to je potřeba. Protože tu společnost, **jakým jiným způsobem mám aktivně přesvědčit** o tom, že jsem v pořádku?“ (RES 22)

Matoucí vize „správné cesty“

- Citovaná typologie je do jisté míry zrádná – představa postupného (možná dlouhého), ale **rozpoznatelného vývoje pozitivním směrem** (primární – sekundární – terciární)
- „*Na cestě mezi dvěma světy*“ – záměrné a správné zdůraznění procesuálního charakteru desistence či reintegrace do společnosti
- Ale... (McNeill & Weaver, 2010; Phillips, 2017)
- Cesta má svůj jasný cíl – viz problém s definicí toho, kdo a kdy do takového cíle dorazí, respektive **jak to poznáme**
- A může k něčemu takovému dojít **v rámci evaluovaných** (časově omezených) **intervencí?**
- Zásadní problém: cesta má lineární podstatu, avšak desistence nikoli!

„Cik-cak“ model a liminální fáze

- Výzkumy (včetně našeho) dokládají, že typický průběh desistence je ve stylu „cik-cak“ (Glaser, 1964)
- Shapland a Bottoms (2011) – spíše **cirkulární povaha** celého procesu
- Prakticky kdykoli se může objevit podnět, který pachatele nasměruje jedním, nebo naopak druhým směrem
- **Liminální (přechodová) fáze** – desistující jedinci se po určité době pohybují kdesi mezi TČ a životem řádného občana
- Silná **ambivalence**: už nikoli pachatel, ale ještě ne desister...

Život na křižovatce

*„Je to prostě za tu dobu, co jsem venku, **od pangejtu k pangejtu**, jak se říká a **člověk se pořád jakoby hledá, no**. Hledá si to svoje místo tady na tom světě. Že vlastně to, co by člověk chtěl dělat, tak prostě **už dělat nemůže kvůli záznamu**. Tak si člověk, jako ve třiceti jedna, si člověk začne říkat, jako hledat svoje místo, tak už to je trochu pozdě, už by člověk to místo měl mít, že jo. Měl by. Nebo **aspoň vědět ten směr, kam, kam míří**, že jo. Jenže mně se prostě **ten život takhle zamotal...** No tak si člověk jako hledá, co dělat...” (RES 41)*

Selhání: spíše pravidlo než výjimka

- V liminální fázi se dalšího skutku či skutků dopustí relativně velká část pachatelů
- **Teorie změny chování** – drobné a dočasné návraty k předchozím vzorcům jsou přirozenou součástí celého procesu (Prochazka et al., 2018)
- Platí to v podstatě o jakémkoli pokusu zbavit se „zlovyků“
- **Kvalitativní výzkumy** - selhávající pachatelé nejsou v tomto smyslu homogenní skupinou
- **Různé motivy i okolnosti** - v některých případech jasné odhodlání desistovat, ale bohužel i neschopnost čelit problémům a překážkám

Recidiva: to jediné, na čem záleží?

- Desistence jako cesta = představa **kritéria či měřítka** pro posouzení, kdo se této (správné) cesty drží, a kdo nikoli
- **Recidiva** – cca od 70. let klíčové, a často dokonce jediné hledisko efektivity kriminální politiky
- Binární (černobílá) proměnná - buď zločincem zůstáváš, nebo už zločincem nejsi (nic mezi tím neexistuje)
- Důkaz o **(ne)účinnosti daného opatření** (trestu nebo intervence)
- Princip „návratu do domečku“ – recidivou celá „hra“ začíná od nuly, je naprosto jedno, kam kdo doputoval

Případ RES36: recidivista

- Muž, 41 let, **opakovaně ve VTOS**
- Trestná činnost související mimo jiné s **drogami** (mnohaletá závislost na pervitinu), **násilné skutky**
- **Dluhy** (včetně neplacení výživného na děti z předchozího manželství)
- Při rozhovorech (během zkušební doby) přiznává **aktuální užívání marihuany**, drobné **majetkové delikty a rvačky**, porušení zákazu pobytu
- Po konfliktu na ubytovně **znovu trestně stíhán**
- Incident nahrán na bezpečnostní kameře

„Já jsem si myslel, že mám našlápnuto dobře. Ale jako **jediné zakopnutí a nazdar**, no. Já jsem ani nechtěl. Já jsem to s ním musel, já jsem mu řekl, že chci od něj zpátky peníze. Že mě to nezajímá. A třikrát, čtyřikrát jsem odešel. On mi pořád, **on mi provokoval prostě**. Mě už to v tu chvíli tak vytočilo jako, že **jsem měl ty peníze pro ně** (přítelkyni a jejího syna), a prostě jsem mu vypleskl, že jo. Tak jako stane se, no. Koho tam zajímá, že v tu chvíli tam jsou nějaký kamery. No nejhorší je na tom, že vím, jak to chodí prostě. **Oni z toho udělaj prostě nebezpečného člověka pro společnost.**“

Případ 36: desister

- Navzdory záznamům v RT, velmi aktivní snaha **najít si zaměstnání** - sezónní výdělky, fyzicky náročná práce ve stavebnictví
- Spolupráce s **neziskovou organizací** v oblasti řešení dluhů
- Vztah s **přítečkyní**, péče o jejího syna, znovunavázání vztahu k rodičům
- Zjevná **vůle překonávat překážky**, celkový **optimismus**, přesvědčení, že svůj život může **aktivně změnit** (teorie „locus of control“)

*„Chvíli jsme byli od sebe, pak jsme byli chvíli spolu (s přítečkyní). Pak jsem jednou sehnal ubytovnu, pak tam jsem skončil, pak jsem skončil na ulici v zimě, jsem byl dva a půl měsíce venku... A do toho jsem si šáněl, právě, hledal to, no, **v minus patnácti ve stanu**, docela dobrý, do toho jsem **šáněl práci s bydlením**. Ale bydlení chtěli zaplatit dopředu, tak jsem na to neměl, takže jsem čtrnáct dní chodil do práce a čtrnáct dní jsem bydlel ve stanu...“*

Teorie oddenkové hlízy

- Phillips (2017) – **rizomatické pojetí** ukončování kriminální kariéry (užitečná alternativa k populární metafoře desistence coby „cesty“)
- Odpovídá celému procesu lépe:
 - Růst je nekonečný
 - Neuspořádanost, chaotičnost, nepředvídatelnost
 - Celý proces se odehrává v jednu chvíli **po více liniích či trasách** – nelze předem odhadnout význam každé z nich (pozitivní / negativní), respektive jejich roli v celém vývoji
 - Skutečnost, že jedné z hlíz se aktuálně nedaří (nový TČ) neznamená, že **to podstatnější se ve stejnou chvíli neodehrává jinde**

Případ 36: happy end(?)

- Velké obavy klienta z návratu do VTOS
- Výrazná přímluva probační úřednice (vedla i ke změně postoje klienta k ní, následně zjevný posun ve spolupráci)
- Soudce uložil OPP ve výměře 300 hodin

*„Nejvíc mi **pomohlo to, že se starám o přítelkyni a o malýho.** To mi pomohlo ze všeho nejvíc. To řekli, že kdyby mě zavřeli, tak je to prostě **kontraproduktivní.** Ted' **poprvý v životě jsem to slyšel z úst soudce...**“*

System, nebo jen pořádná „klika“?

- Raszková a kol. (2024): rozhovory se soudci

„Pustíte ho a bude tam třeba dohled. A teď kon jako mě napíšu že přišel opilej, a nebo přišel pobitej, a nebo, já nevím, **má tam dva přestupky**. Já si to otevřu a dostal pokutu, protože čůral na veřejnosti opilej, nebo vykřikoval v baru. A **teď státní zástupce, že ho vrátíme zpátky**. Já říkám, pro boha živého, jako vzpamatujte se, vy jste nikdy nečůral za hospodou, nechytli vás u toho, jo, nebo v baru jste neřvali na kamaráda nebo na holku? Jako uvědomte si, jako jakému, teď já to řeknu hnusně, jako technicky materiálu, **máme materiál, s kterým pracujeme**, co po něm chceme, jo. Panebože, pokud jenom řve v té hospodě, zaplat' pán bůh, že se nebije, že nerozmlátil bar, a tak dále. **My z nich neuděláme anděly, my budeme rádi, když ti čerti nebudou vyplazovat jazyk anebo plivat síru**, ... že budou vypadat jako čerti, no budou, protože jsou, ale to je asi tak všechno...”

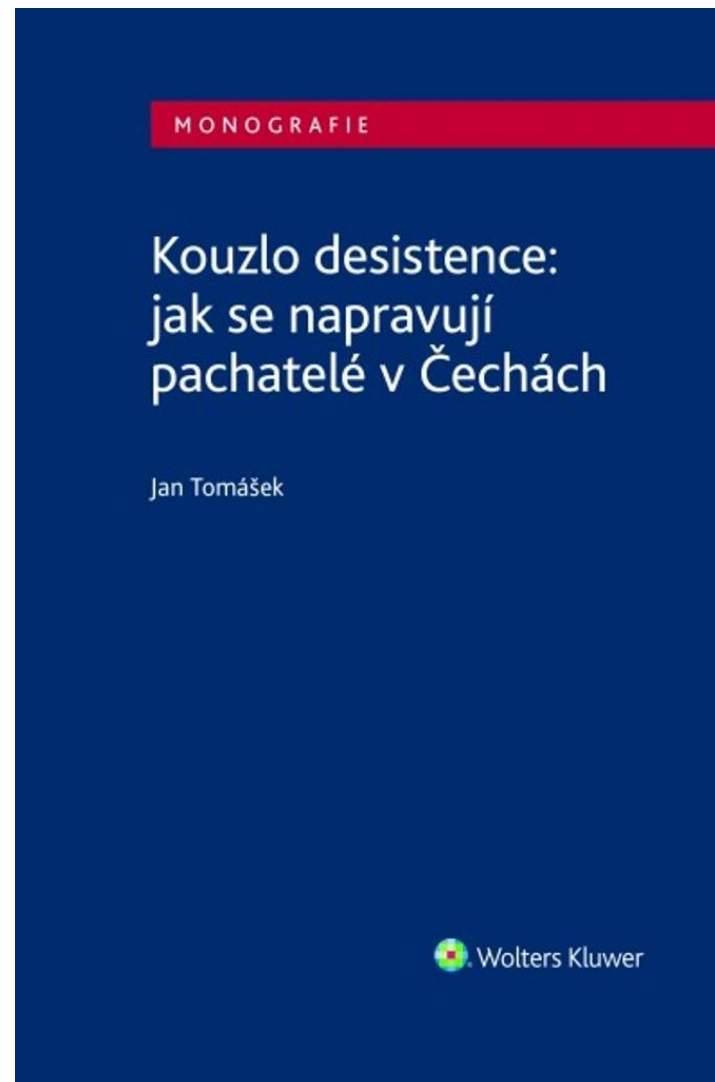
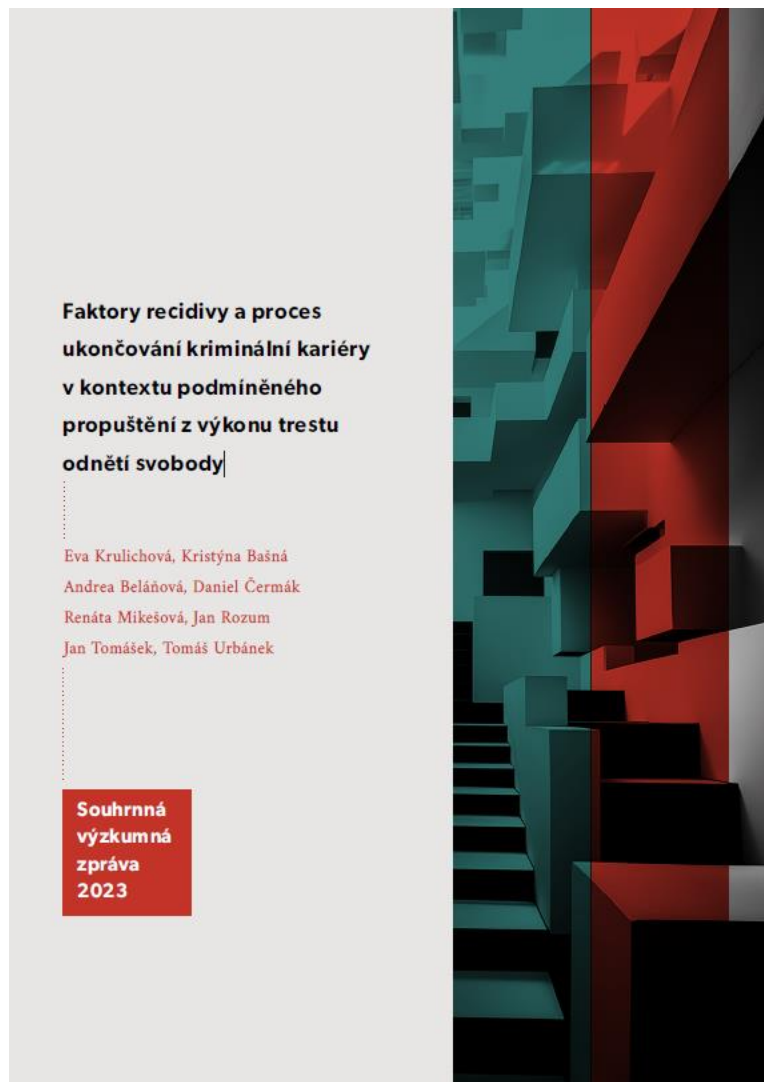

„Když vám někdo řekne... **mám děti, to je červený hadr přede mnou.** Jako když mi někdo řekne, já kvůli dětem, a já si dopočítám zpětně, že páchal, když ta ženská byla těhotná nebo děti byly malé, potřebovaly ho, a tak dále, tak já říkám, teď už to říkám dopředu, **hlavně mi neargumentujte dětmi,** prosím vás, nebo skončíte v ten okamžik, kdy to řeknete.“

Závěry

- K dispozici výzkum, který nejdůležitější teoretické koncepty desistence ověřil v našich podmínkách
- Zpracování dat pokračuje (IKSP 2024-2025)
- Zdroj poznatků k mnoha tématům, o kterých se dlouhodobě diskutuje
- Liminální fáze – recidiva není opakem desistence, ale její (zcela typickou a očekávatelnou) součástí
- Neupínejme se na měřítko recidivy víc, než je nutné – komplexní proces desistence vyžaduje komplexní pohled
- Význam dalších kritérií – frekvence / pauzy / závažnost + vývoj v dalších oblastech v duchu „oddenkové hlízy“ (zejména sociálních rolí)
- Překážkou se někdy paradoxně stane to, v čem vidíme řešení...

Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Náměstí 14. října 801/12
150 00 Praha 5

